

KAMU SEKTÖRÜ TARAFINDAN GERÇEKLEŞTİRİLEN TURİZM YATIRIMLARININ TRC 3 BÖLGESİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ*

The Evaluation of Tourism Investments Performed by Public Sector in Terms of Trc 3 Region

Dr. Aslı Özge ÖZGEN ÇİĞDEMLİ

Şırnak Üniversitesi, Turizm ve Otel İşletmeciliği Yüksekokulu, Turizm İşletmeciliği Bölümü
ozgenozgeasli@gmail.com Şırnak/Türkiye

Ayberk GÜÇLÜ

Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

ayberkguclu@yandex.com Isparta/Türkiye

ÖZ

Anahtar Kelimeler

Yatırım, Turizm, Kamu Sektörü, TRC 3 Bölgesi

Keywords

Investment, Tourism, The State, TRC 3 Region.

Küreselleşme ile insan hareketliliğinin artış göstermesi sonucu dinamik bir yapı kazanan turizm sektörü devletin düzenleyici ve denetleyici faaliyetlerine sıklıkla konu olmaktadır. Türkiye’de turizm sektörünün çeşitli politika ve planlamalar ile düzenlenmesinde temel bir aktör konumunda olan devletin turizm alanına yaptığı yatırımlar turizmin gelişmesi açısından büyük bir önem arz etmektedir. Özellikle gelişmekte olan bölgelerin kalkınmasına öncülük edecek bazı yatırımların devletin eliyle gerçekleştirilmesi özel kesim yatırımlarının da gelişmekte olan bölgelere yönlendirilmesinde ve bu yatırımların uyarılmasında kilit bir rol üstlenmiştir. Ayrıca, turizm sektörünün ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasi sorunlara karşı kırılgan bir yapıya sahip olması ve çeşitli yasal düzenlemeler gerektirmesi devletin turizmdeki rolünün önemini ortaya koymaktadır. Bu çalışmanın amacı Türkiye’de kamu tarafından gerçekleştirilen turizm yatırımlarının TRC 3 (Mardin, Batman, Siirt ve Şırnak) bölgesi açısından yıllar bazında diğer sektörlere göre payı ile turizm yatırımlarının Mardin, Batman, Siirt ve Şırnak illerindeki durumunu belirlemektir. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman inceleme tekniği kullanılmış, T.C. Kalkınma Bakanlığı’na ait istatistiklerden derlenen ikincil verilerden yararlanılmıştır. Veriler 1999-2018 yılları arasında TRC 3 bölgesine yapılan kamu yatırımlarını kapsamaktadır. Bu kapsamda yapılan analizlerden elde edilen sonuçlara göre kamunun TRC 3 bölgesine gerçekleştirdiği yatırımlarda düzenli bir trend olmadığı, yatırımların, turizm sektöründen çok ulaştırma, altyapı, eğitim, sağlık ve enerji gibi sektörlerde yoğunlaştığı görülmüştür.

ABSTRACT

The tourism sector, which has gained a dynamic structure as a result of increasing human mobility by globalization, is frequently the subject of regulatory and supervisory activities of the governments. The state, which is a fundamental actor in the regulation of the tourism sector with various policies and plannings in Turkey, has a great importance for the development of tourism with public investments. In particular, the realization of some investments by the state to lead the growth of developing regions has played a key role in directing private sector investments to developing regions and in stimulating these investments. Furthermore, the fact that the tourism sector has a fragile structure against economic, social, cultural and political problems and requires various

* Bu çalışma 02-04 Mayıs 2019 tarihinde Şırnak’ta düzenlenen JAVS Congress-Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Kongresi’nde sözlü olarak sunulan çalışmanın genişletilmiş halidir.

legal regulations reveals the importance of the role of the state in tourism. The aim of this study is to determine the status of tourism investments held by public sector in terms of TRC 3 (Mardin, Batman, Siirt and Şırnak) region by relative sharings of tourism investments to other sector on a year-by-year basis with examining the tourism investment positions of Mardin, Batman, Siirt and Şırnak provinces and will bring forward some proposals for improvement in the field of tourism investments. In this study, secondary data were used by document analysis technique which is one of the qualitative research methods. The study included the secondary data belongs to TRC 3 Region public investment in tourism between 1999-2018 years published by Republic of Turkey, Ministry of Development. According to the results obtained from the analysis made within this scope, tourism investments held by public sector in the TRC 3 region are not a regular trend and investments are concentrated in sectors such as transportation, infrastructure, education, health and energy rather than in the tourism sector.

1. GİRİŞ

Turizmin gelişmesi turizm bölgesine para akışının artması, döviz hareketliliği, yeni istihdam alanlarının yaratılması, kültürel ve doğal kaynakların ekonomik değere dönüştürülmesi, yerli ve yabancı sermaye akımlarının artırılması açısından birçok fayda sağlamaktadır. Destinasyona ekonomik katkılar sağlayan turizm sektörünün geliştirilebilmesi için hem kamu hem de özel sektör yatırımlarının geliştirilmesi hayati önem taşımaktadır. Yatırımlarda meydana gelen artış hem yatırım yapılan bölgeye yönelen turizm talebini arttırmakta (Nawaz and Hassan, 2016: 582), hem de turistlerin turizm ürün ve hizmetlerine yönelik harcamaları yönüyle bölge gelirlerinde artış meydana getirmektedir.

Turizmin bir destinasyona, ülke veya bölgeye olumlu ekonomik etkileri GSYİH'ya doğrudan ve dolaylı etkileri bağlamında da kendini göstermektedir. 2018 yılında turizmin küresel gelire toplam katkısı (doğrudan ve dolaylı) 8,8 trilyon dolar olarak gerçekleşmiş (küresel gelirin %10,4'ünü oluşturmaktadır); 319 milyon istihdam yaratmıştır. 2018 yılında seyahat ve turizm endüstrisinde gerçekleştirilen yatırımlar 940,9 milyar dolar olmuştur. Aynı yıl hükümetin ülkelerin turizm sektörüne yönelik yaptığı harcamalar ise 472,4 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir (WTTC-World Travel & Tourism Council, 2019a: 5).

Turizmin bu olumlu ekonomik etkileri, yatırım kararlarının verimli bir şekilde alınması ve etkili turizm politikalarının oluşturulması konusunda devletlere büyük bir hareket alanı yaratmaktadır. Devletlerin turizm konusunda yaptığı harcamalar bu çerçevede destinasyonlardaki sağlık hizmetlerinden güvenlik hizmetlerine, tanıtım ve pazarlama etkinliklerinden ulaştırma hizmetlerine kadar yönelen geniş bir yelpazede faaliyet göstermektedir.

Gelişmekte olan ülkeler için turizm birçok altyapı yatırımı gerektirse de ekonomik kalkınma stratejisinin en önemli tamamlayıcılarından bir tanesidir (Tribe, 2011: 16). Bir destinasyondaki turist politikaları ve kamu yatırımları yerel halkın refahını ve yaşam standartlarını büyük ölçüde etkilemektedir. Bir turizm bölgesinin çekiciliği uygun şekilde planlanmış yatırımların varlığı ile birleştiğinde kendi kendini idare edebilen bir kalkınma aracına dönüşmektedir (Mathias, Nijkamp ve Sarmento, 2009: 6). Turizm ülke ve bölge ekonomisinin gelişimine katkı sağlayamıyorsa bu durum temel olarak turizm altyapısının eksikliğinden kaynaklanmaktadır (Goncharenko ve Mandroschenko, 2018: 111).

Bu çalışmada kamu sektörü tarafından gerçekleştirilen turizm yatırımları TRC 3 bölgesi ve bölgeyi oluşturan Mardin, Batman, Siirt ve Şırnak illeri kapsamında incelenmiş; bu bağlamda yatırımların geliştirilmesine yönelik öneriler geliştirilmiştir. Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmış olup doküman incelemesi tekniğinden faydalanılarak T.C. Kalkınma Bakanlığı istatistiklerinden derlenen ikincil veriler analiz edilmiştir. TRC 3 Bölgesinde turizme yönelik kamu yatırımlarının belirlenmesine yönelik olarak daha önce yapılmış bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Çalışmanın, önemli bir turizm potansiyeli barındıran TRC 3 bölgesinde bu potansiyellerin değerlendirilmesi ve daha istikrarlı hale getirilmesi bağlamında turizm yatırımları açısından mevcut durumun tespiti ile kamu sektörü tarafından geliştirilebilecek önlemler konusunda öneriler sunması dolayısıyla alanyazına katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

2. YATIRIM VE KAMU YATIRIMI KAVRAMI

Genel anlamıyla yatırım mevcut kaynakların gelecekte daha fazla fayda elde etme beklentisi ile kullanılması olarak tanımlanabilir (Bodie, Kane & Marcus, 2004: 3). Yatırım kavramı farklı bilimler tarafından farklı şekillerde tanımlanmaktadır (Aksoy ve Tanrıöven, 2007: 1). İktisadi anlamda yatırım "fiziksel sermaye stoğuna yapılan eklemeler" (Eğilmez ve Kumcu, 2011:85) olarak tanımlanmaktayken;

işletme bilimi açısından yatırım "fonların yatırıldığı ve kullanıldığı varlıklar" (Aksoy ve Tanrıöven, 2007: 1) olarak tanımlanmaktadır. Bu çerçevede yatırımlar gelecekte tüketilmek amacıyla mevcut kaynakların daha verimli alanlara yönlendirmek üzere üretimdir.

Yatırım ekonomik açıdan ele alındığında makine, fabrika gibi üretim yatırımları; yol, baraj, köprü, liman, havalimanı gibi altyapı yatırımları; depolarda bulunan hammaddeye yapılan stok yatırımları, işgücü eğitime yapılan harcamalar mahiyetinde olan beşeri yatırımlar kapsamında değerlendirilmektedir (Seyidoğlu, 2002: 711)

Yatırımlar bir ülkede ekonomik büyümenin, kalkınma ve ekonomik planlamaların sağlıklı bir şekilde sağlanabilmesi için gerekli olan bir unsurdur. Bununla birlikte uygun yatırım alanlarının tespit edilmesi ile bir ülkedeki kaynaklar etkin bir şekilde bu alanlara tahsis edilebilir ve kaynakların dağıtımı dengeli bir şekilde sağlanabilir. Yatırımlar merkez-çevre ve çevre-merkez arasında çift yönelimli bir ürün ve gelir artışına katkı sağlamaktadır (Emiroğlu, 2002: 6-7). Bu açıdan yatırımların artması ile ekonomide meydana gelen üretim kapasitesinin artışı bir taraftan ekonomik büyümeye ivme kazandırırken diğer yönden istihdam oranında bir artışı da beraberinde getirmektedir (Topal, 2017: 188).

Devlet tarafından yapılan toplum ihtiyaçlarını minimum harcama ile karşılayabilecek özellikle altyapı yatırımlarının öncülük ettiği yatırımlar kamu yatırımı kapsamına girmektedir. Kamu yatırımlarının özel kesim yatırımlarına göre sosyal faydası yüksek olup, kamusal ve yarı kamusal mal üretimini karşılamak amacı ile gerçekleştirilmektedir (Şahin, 2000: 3). Özel kesim yatırımlarının verimliliğinin artırılması, sosyal, ulusal ve toplumsal çıkarların ön plana alınması için kamu yatırımlarının önemi açıktır. Bunun yanında özel kesim için yatırım yapmanın risk taşıdığı ve tekelleşmenin meydana gelebileceği sektörlerde devlete yatırımlar konusunda büyük bir yükümlülük düşmektedir (İlkin, 1988: 115). Bu nedenle devlet kısa dönemli karlılığı gözetmeden özellikle altyapı yatırımlarının öncülük ettiği yatırım harcamalarına yönelmektedir.

Kamu yatırımları özel sektör yatırımlarından farklılık göstermektedir. Kamu yatırımları büyük çaplı yatırımlar olup, geri dönüş süresi oldukça uzundur (30-50 yıl). Fayda-maliyet anlayışı çerçevesinde değerlendirilirler ve kâr amacı gütmazler. Kamu yatırımlarının finansmanı büyük ölçüde vergiler, harçlar, tahviller ve özel fonlar tarafından gerçekleştirilir. Kamu yatırımları politik eğilimli yatırımlardır (Blank ve Tarquin, 2014: 183-185). Bu eğilimler ulusal düzeyde iktidarda olan siyasi partilerin politika öncelikleri çerçevesinde şekillenmektedir. Çıkar grupları ve genel ekonomik çevre yatırım kararlarını önemli ölçüde etkilemekteyken, yerelde merkezi hükümete en fazla vergi geliri elde ettirecek yatırım alanları belirlenerek yatırım kararları gerçekleştirilmektedir (Tribe, 2011: 261).

Kamu yararı gerekçesi ile devlet, bütçesinin belli bir kısmını sağlık, sosyal güvenlik, altyapı ve eğitim gibi alanlarda kullanarak harcama yapmaktadır. Bir kamu harcama kalemi olan kamu yatırım harcamaları (Öztürk, 2013:23) mevcut kaynakların verimliliğinin artırılması yoluyla bir bölgenin ya da bir ürünün verimliliğini artırmaktadır. Buna ek olarak kamu altyapı yatırımlarının artırılması özel sektör maliyetlerinin azaltılmasında da önemli bir rol üstlenir (Munnell, 1992: 191).

Gelişmiş ekonomilerde özel sektör yatırımlarının gerçekleştirilebilmesi için kamu tarafından gerçekleştirilecek altyapı yatırımlarının varlığı kritik bir noktada yer almaktadır. Devletin, özel sektörün karşı karşıya kalabileceği risklere karşı bir kalkan görevi görmesi de özel kesim yatırımlarının artırılabilmesi açısından büyük önem taşır (Kousky, Luttmer & Zeckhauser, 2006:75). Bununla birlikte devlet bir taraftan emek için bir istihdam ve yatırım fonlarının kaynağı olup, diğer taraftan yabancı yatırımların garantörü olarak önemli bir işlevi yerine getirmektedir (Jenkins ve Henry, 1982: 503).

3. KAMU YATIRIMLARI VE TURİZM İLİŞKİSİ

Devletler, ekonomik gelişmeyi hızlandırmak amacıyla doğası gereği pasif ya da aktif olarak turizm sektörüne müdahale etmektedir. Turizm sektörüne pasif anlamda müdahale, devletin emredici yetkilerini kullandığı, turizm yatırımlarını teşvik etmek amacı ile çıkarılan yasal düzenlemeleri, özel sektör temsilcilerinden oluşan birlikleri ve kuruluşları desteklemeyi, turizm eğitimleri vermeyi kapsamaktadır. Aktif müdahaleler ise, turizm sektöründe gereklilik arz eden yönetsel düzenlemeleri gerçekleştirmek, turizm yatırımlarını desteklemek amacıyla turizm kalkınma bankalarını kurmak ve turizmin gelişimi için planlama yapmaktır (Jenkins ve Henry, 1982: 501-503). Devlet olmaksızın turizm sektöründe siyasi istikrar, finansal güvenlik ve hukuki düzenlemeler yapılamaz, bu nedenle turizm sektörünün devamlılığı için devletin varlığı şarttır. Birçok ülkede turizm önemli bir döviz kazanma

yöntemi, yatırım sağlayıcı, ekonomik uyarıcı, istihdam yaratıcı ve bölgelerarası dengesizlikleri giderici olarak değerlendirilmektedir (Elliott, 1997: 16).

Turizm sektörü gelişmekte olan ülkeler açısından ticaret sınırlamalarına maruz kalmadan “ihracatın” gerçekleştirilebildiği çok az sektörden bir tanesidir. Bu nedenle gelişmekte olan ülkeler turizm potansiyellerini kullanarak bir taraftan turizm yatırımları için gerekli yurtiçi fonları telafi edebilirken diğer taraftan, turizmde uzmanlaşma eksiklerini giderebilmektedir (Jenkins, 1982: 91).

Turizme yapılan doğrudan yatırımlar turistik talebin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla arazi, gayrimenkuller (bina vb.), bunlara yönelik donanımlar, donanım ve binaların bakım onarımı ile bu kaynaklara yapılan ilaveleri de kapsamaktadır. Bu nedenle turizm sektörüne yapılan yatırımların sabit sermaye oranı oldukça yüksektir (Kahraman, 1997: 19). Bu açıdan kamunun turizm sektörüne yatırım yapma zorunluluğu doğmaktadır.

Turizm sektörüne yönelik yatırımlar kamu sektörünün daha büyük oranda gerçekleştirdiği altyapı yatırımları ve özel sektör yatırımlarının öncülük ettiği konaklama (otel, pansiyon, tatil köyü, motel, hostel gibi) ve diğer hizmet tesislerinin (rekreasyon alanları, spor tesisleri, kafeterya gibi) kurulmasını içeren üst yapı yatırımlarıdır. Kamunun gerçekleştirdiği altyapı yatırımları doğrudan turizm alanında yapılsa da turizm sektörünün gelişmesinde vazgeçilmez unsurlardır (Yağcı, 2007: 167). Bu yatırımlar üst yapı yatırımlarının artırılmasında da önemli bir fonksiyonu yerine getirmektedir. Dünya Turizm Örgütü-UNWTO (2000: 63) tarafından yayımlanan kamu ve özel sektör iş birliği başlıklı belgede kamunun turizm yatırımları ile ilgili sorumluluk ve görevleri özel sektör yatırımlarını kolaylaştırmak, uygun altyapı olanağı sağlamak, teşviklerle özel sektör yatırımlarını uyarmak ve yatırımcıları turizm piyasa koşulları hakkında bilgilendirmek olarak belirlenmiştir.

Devletin turizm alanındaki yatırım harcamaları ziyaretçi merkezleri, turizm danışma büroları, havalimanları ve bilgi teknolojileri altyapısının oluşturulmasını içermektedir (World Travel & Tourism Council-WTTC, 2015). Tribe (2011: 257) turizme yapılan kamu yatırımlarının ilk olarak parklar, eğlence merkezleri ve müzeler gibi bina ve arsalarla yapılan yatırımları; ikinci olarak oyun alanı, bilgisayarlı rezervasyon sistemleri gibi donanım, tesis ve cihazlara yapılan yatırımlar ile üçüncü olarak ekonomik gelişmeyi teşvik eden karayolu, demiryolu, havalimanı, liman, enerji, su ve telekomünikasyon sistemlerini içeren altyapı ve sosyal yatırımları kapsadığını belirtmektedir.

Özkök'e göre (2008: 65-66) devletin turizm alanında yaptığı harcamalar temel olarak turizm gelişme bölgelerinde altyapı ve üst yapı harcamaları olduğu kadar araştırma-geliştirme, reklam ve tanıtım harcamaları şeklinde de gerçekleşebilmektedir. Hatta Maldivler'de devlet sivil havacılık, turizm bakanlığı, turist ofisleri, turizm promosyon kurullarına da yaptığı harcamalarla destek vermektedir (Özkök, 2008: 71).

4. YÖNTEM

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi kullanılmıştır. Nitel araştırma sosyal bir çevrede meydana gelen fenomenlerin ve olayların anlamını açıklama, çözme, kodlama, farklı türde ifade etme gibi bir dizi yorumlayıcı tekniği kapsayan süreçler bütünü (Van Maanen, 1979: 520) olarak tanımlanmaktadır. Nitel araştırmada veri toplama yöntemi olarak tek başına ya da diğer veri toplama teknikleri ile birlikte kullanılabilecek doküman incelemesi, araştırılması amaçlanan olgular ile ilgili bilgiler barındıran yazılı belgelerin analizini kapsamaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 189). Doküman incelemesi araştırma konusu olan materyallerin, arşiv kayıtlarının, yıllık raporların, yazı resim ve ses kayıtlarının, rapor ve tutanakların sistematik bir şekilde taranarak veri toplama ve çözümleme işlemidir (Gürbüz ve Şahin, 2017: 429). Dokümanlar, resmi kayıtlar, hükümet dokümanları, tarihsel dokümanlar olabileceği gibi, kişisel belgeler, günlükler, otobiyografiler, filmler, videolar ve fotoğraflar olabilmektedir (Merriam, 2013: 132). Karasar'a göre (2014: 183) mektup, rapor, ansiklopedi, kitap, resmi/ özel yazılar ve istatistikler, tutanaklar, anılar, kayıtlar, araç-gereç gibi olguyu yansıtan ve onunla bütünleşen tüm belgeler doküman incelemesi kapsamında değerlendirilmektedir.

Çalışmada 1999-2018 yılları arasında kamu tarafından gerçekleştirilen turizm yatırımları, Mardin, Batman, Siirt ve Şırnak illeri özelinde ve bu illerin oluşturduğu bir alt bölge konumunda olan TRC 3 bölgesi kapsamında T. C. Kalkınma Bakanlığı verilerinden yararlanılarak elde edilmiştir. Bu veriler ikincil veri niteliğinde olup, kamu kurumu ya da bir başkası tarafından daha önce toplanmış olan verilerin derlenerek yeniden analizine dayanmaktadır (Neuman, 2006: 482).

5. BULGULAR

Doküman incelemesi kapsamında 1999-2018 yılları arasında kamu tarafından turizm sektörüne yapılan yatırımlar T.C. Kalkınma Bakanlığı'ndan elde edilen istatistikler çerçevesinde bu başlık altında incelenmiştir.

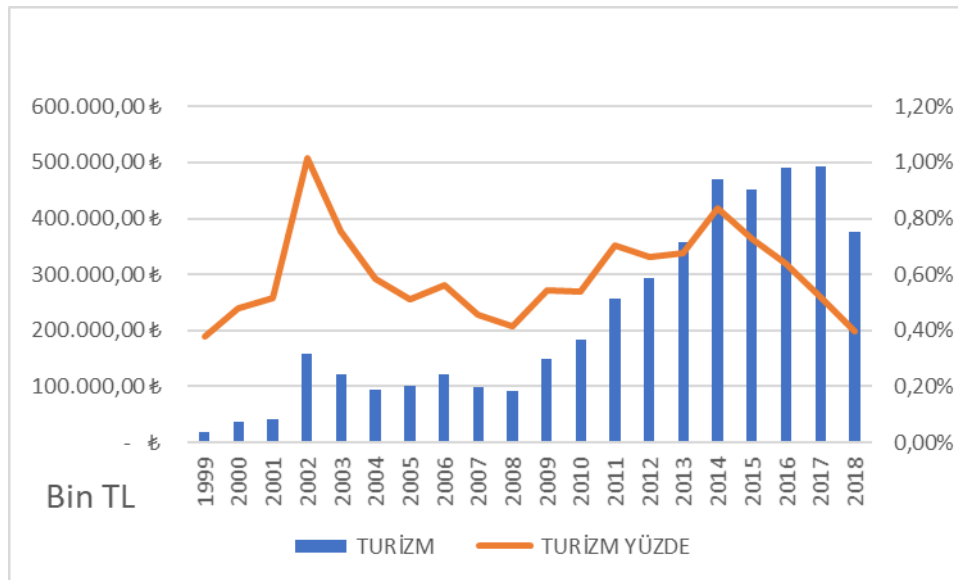
5.1. Türkiye'de Kamu Tarafından Turizmde Yapılan Yatırımlar

Türkiye bir Akdeniz ülkesi olarak seyahat ve turizm faaliyetlerinin yoğun olarak gerçekleştiği bir devlettir. Türkiye'de turizm sektörünün gelişimi dünya ortalamasının üzerinde olup (%3,9); 2018 yılı bazında turizmin GSYİH'a katkısı %12,1 olarak gerçekleşmiştir. Turizm sektörünün Türkiye'de istihdama katkısı ise 2 milyondan fazladır (WTTC, 2019b).

Türkiye ekonomisinde 1948-2003 yılları arasında yatırım oranı oldukça istikrarsız bir gelişim göstermiş; toplam yatırımlar yıllık ortalama %5,3 oranında artmıştır. 1980'li yıllardan sonra toplam yatırımlardaki artış hızı yavaşlama eğilimine girmiştir. Türkiye'de planlı döneme kadar gerçekleştirilen yatırımların büyük kısmı sanayi ve imalat sektörüne yapılırken, 1960-1980 yılları arasında planlı döneme geçişle birlikte sanayi sektörü kapsamında imalat ve enerji sektörü ile hizmet sektörü kapsamında ulaştırma ve haberleşme sektörlerinde ortalamanın üzerinde bir gelişme kaydedilmiştir. 1980 yılı sonrasında turizm, eğitim ve sağlık sektörlerinin payının arttığı görülmektedir (Devlet Planlama Teşkilatı-DPT, 2005: 46-49). Bununla birlikte, V. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989) ile birlikte devletin turizm sektöründe yapılacak yatırımlarda payının azaltılması, Turizm Bankası'ndan sağlanacak fonlar aracılığı ile özel kesime kredi kullanılması yönünde karar aldığı görülmektedir (DPT, 1984). Bu durum, devletin turizm sektöründe doğrudan yatırım yapan aktör olmaktan düzenleyici denetleyici rolüne yakınsadığını göstermektedir.

T.C. Kalkınma Bakanlığı (2019) verilerine göre kamunun turizmde yönelik yatırımları ve tüm yatırımlar içinde turizm yatırımlarının yüzdelik payı Şekil 1'de gösterilmektedir:

Şekil 1-Türkiye'de yıllar itibarıyla kamunun turizm yatırımları ve toplam kamu yatırımları içindeki payı

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı (2019) verilerinden faydalanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

1999-2018 yılları arasında kamunun turizmde yaptığı yatırımlar değerlendirildiğinde 1999-2001 yılları arasında kamu sektörünün turizmde yaptığı yatırımlar yavaş bir artış eğiliminde iken; 2002 yılında keskin bir artış seyretmiştir. 2002 yılından 2008 yılına kadar düzensiz bir trendde ilerleyen turizm yatırımları, 2008-2014 yılları arasında rakamsal olarak sürekli artış göstermekle birlikte; turizm yatırımlarının tüm yatırımlar içinde aldığı yüzdelik pay kararsızlık göstermektedir. 2014-2018 yılları arasında turizm sektörünün tüm yatırımlar içinde aldığı pay ise yüzdesel olarak azalmaktadır. Genel

olarak değerlendirildiğinde, mevcut verilere göre kamu sektörünün turizme yönelik yatırımlarının diğer sektörlerle oranla yüzdesel olarak düşük kaldığı görülmektedir.

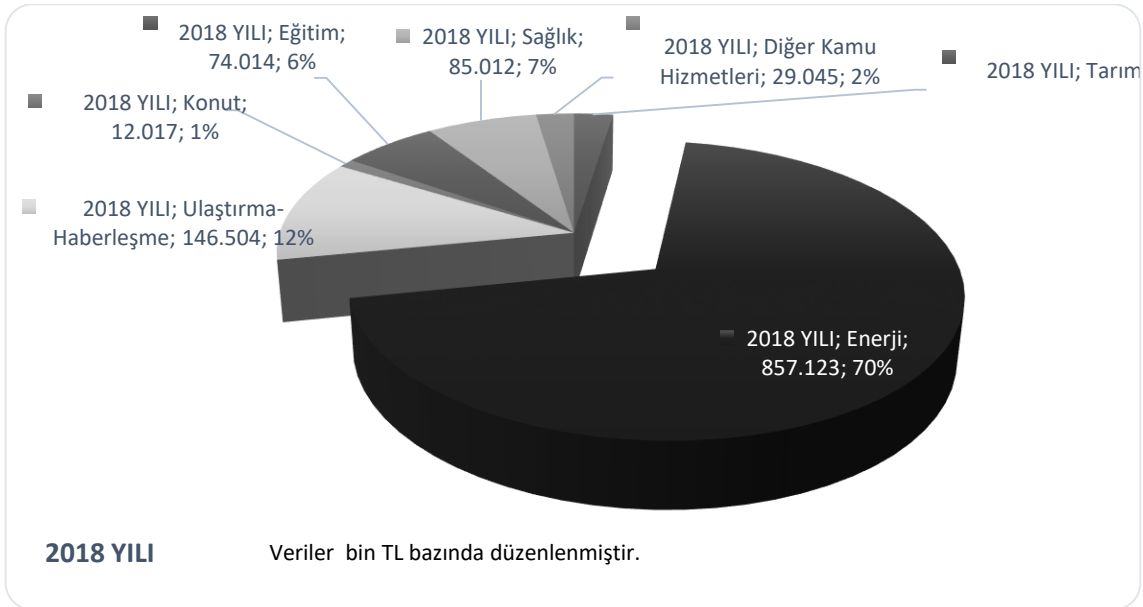
5. 2. TRC 3 Bölgesi'nde Kamu Tarafından Turizme Yapılan Yatırımlar

Mardin, Şırnak, Batman ve Siirt illerinden oluşan TRC 3 bölgesi Türkiye'de Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin alt bir bölgesi konumunda yer almaktadır. Mezopotamya bölgesinde yer alması nedeniyle bölgenin tarihi oldukça eski ve köklüdür. Sanayileşmenin yoğunlaşmadığı bölge olarak doğal kaynaklar bakımından da önemli bir zenginliğe sahiptir. Çok kültürlü bir yapıya sahip olan TRC 3 bölgesinin genç nüfusu, istihdam yaratma gücü açısından önemli bir potansiyele sahiptir (Dicle Kalkınma Ajansı-DİKA, 2013: 11). Bu nedenle bölgede birçok alanda yatırım yapılabilir sektör bulunmaktadır.

TRC 3 bölgesi turizm alanında özellikle kültür ve inanç turizmi, doğa turizmi, termal turizm, yayla turizmi ve dağ turizmi türleri açısından birçok kaynağa sahiptir. Bölge illerinden Mardin farklı tarihi ve kültürel dokusu ile; Batman'da bulunan Hasankeyf ise kültür, sanat ve rekreasyonel etkinlikleri ile yerli ve yabancı turistler tarafından ziyaret edilmektedir (DİKA, 2010: 7-19). Bu kapsamda Mardin ilinde 2017 yılında 215.26'u yerli, 16.006'sı yabancı toplam 231.335 kişi otellerde konaklama yapmıştır (Mardin İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2019). Batman ilinde ise 2016 yılı itibarıyla 89.484'ü yerli, 3.337'si yabancı toplam 92.821 kişi otellerde konaklama yapmıştır (Batman İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2019). Siirt ilini 2016 yılı itibarıyla 362'si yabancı, 25.838'si yerli toplam 26.200 kişi ziyaret etmiştir. Şırnak ilini ziyaret eden turist sayısı ise 4.584'ü yabancı 81.954'ü yerli olmak üzere toplam 86.538 kişidir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2019). Bununla birlikte genel olarak değerlendirildiğinde bölgede turist sayısı Türkiye ortalamasının altında kalmaktadır.

Gelişmekte olan bir bölge olması açısından TRC 3 bölgesinde altyapı yatırımlarına duyulan ihtiyaç kamu tarafından yapılan yatırımları gerekli kılmaktadır. Özellikle Şırnak ve Siirt illerinin turizm potansiyellerinin değerlendirilmesi açısından kamu yatırımlarının varlığı hayati önem taşımaktadır. 2018 yılı içerisinde TRC 3 bölgesine kamu tarafından gerçekleştirilen yatırımlar Şekil 2'de gösterilmektedir:

Şekil 2-TRC 3 Bölgesine Gerçekleştirilen Yatırımların Sektörel Dağılımı (2018)

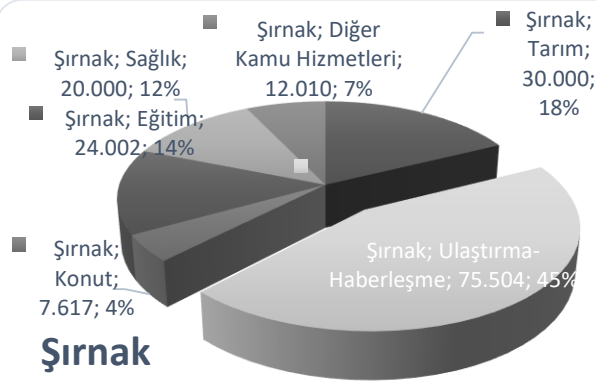
Kaynak: Kalkınma Bakanlığı (2019) verilerinden faydalanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

2018 yılı içerisinde TRC 3 Bölgesine kamu tarafından turizm sektörüne yatırım gerçekleştirilmemiştir. Bölgeye yapılan kamu yatırımları en fazla enerji alanında gerçekleştirilmiştir (%70). Enerji alanında yapılan yatırımların Mardin ili DSİ Genel Müdürlüğü bünyesinde İlısu Barajı ve HES projesi kapsamında ağırlıklı olarak gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Ulaştırma-haberleşme alanında bölgeye gerçekleştirilen kamu yatırımlarının Mardin ilinde Kızıltepe-Nusaybin bölünmüş yol çalışmaları ile Merkez Bölge Trafik Şube Müdürlüğü hizmet binası; Batman ilinde Batman Çevre Yolu (GAP) ile Batman-Silvan-Kozluk bölünmüş yol çalışması; Şırnak ilinde Cizre-Şırnak bölünmüş yol, Cizre-Silopi-Irak bölünmüş yol, emniyete yönelik güvenlik uygulamaları; Siirt ilinde Siirt Havalimanı altyapı işleri, Siirt-

Eruh karayolu, Siirt Havalimanı Emniyet Binası yapımı ve makine-teçhizat kapsamında gerçekleştirilmiştir(Kalkınma Bakanlığı, 2019).

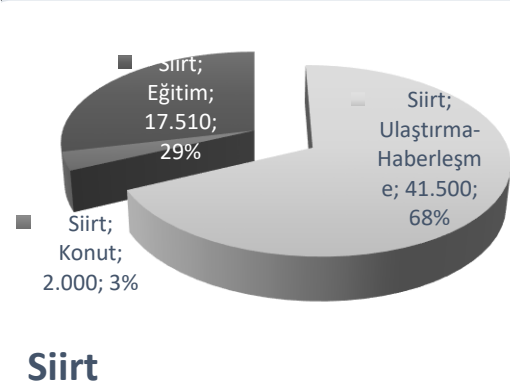
2018 yılında sektörler bazında kamu yatırımlarının illere göre durumu Şekil 3, 4, 5 ve 6'da gösterilmektedir.

Şekil 3: Şırnak İline Gerçekleştirilen Yatırımların Sektörel Dağılımı (2018)

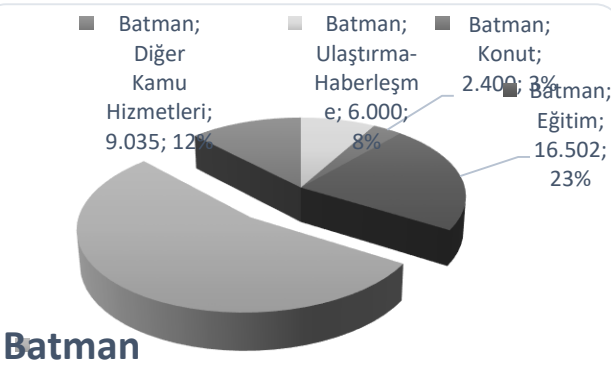
Veriler bin TL bazında düzenlenmiştir.

Şekil 4: Siirt İline Gerçekleştirilen Yatırımların Sektörel Dağılımı (2018)

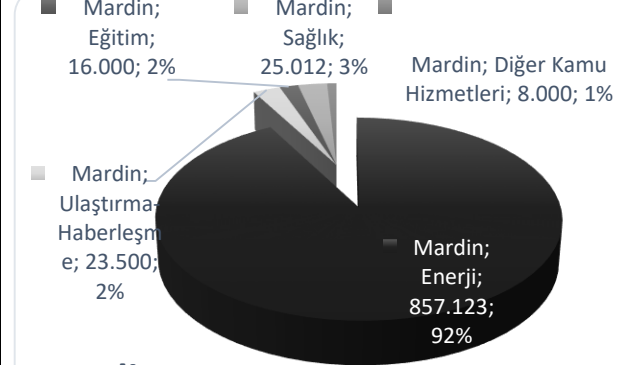
Veriler bin TL bazında düzenlenmiştir.

Şekil 5: Batman İline Gerçekleştirilen Yatırımların Sektörel Dağılımı (2018)

Veriler bin TL bazında düzenlenmiştir.

Şekil 6: Mardin İline Gerçekleştirilen Yatırımların Sektörel Dağılımı (2018)

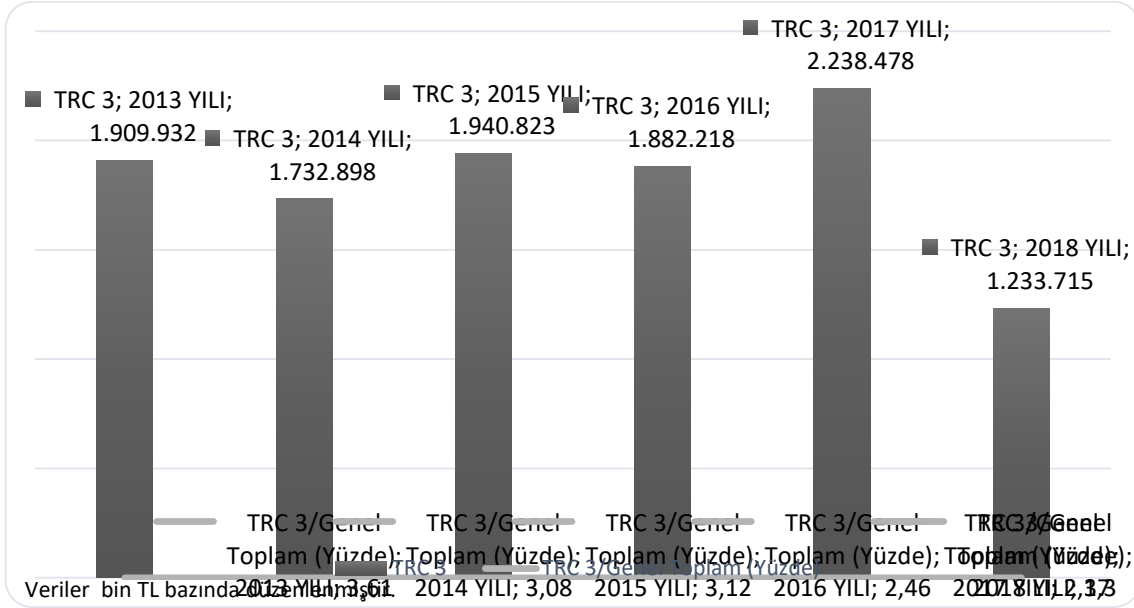
Veriler bin TL bazında düzenlenmiştir.

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı (2019) verilerinden faydalanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

İller bazında yatırımlar değerlendirildiğinde bölgedeki kamu yatırımlarının enerji, sağlık, ulaştırma ve haberleşme ekseninde yoğunlaştığı görülmektedir. Kamu yatırımlarının istihdam ve bölgelerarası gelişmişlik düzeyleri üzerindeki olumlu etkileri açısından bakıldığında yatırımların gerekliliği bölge açısından elzemdir. Bununla birlikte turizmin bir bölgede gelişebilmesi açısından altyapı yatırımlarının varlığı ve turizm sektörünü destekleyici hizmetlerden sağlık, haberleşme ve enerji sektörüne yapılan yatırımlar ile turizm sektörünün gelişmesine yönelik atılan adımlar büyük önem arz etmektedir. Turizmin önemli bir gelişim ayağı ise ulaştırma. Turizmde ulaşılabilirlik ögesi yeterince gerçekleştirilmediğinde turizm potansiyellerinin varlığı atıl kalacaktır.

Şekil 7'de TRC 3 bölgesine 2013-2018 yılları arasında son 5 yıl içerisinde yapılan kamu yatırımlarının değeri ve tüm yatırımlar içindeki payı görülmektedir.

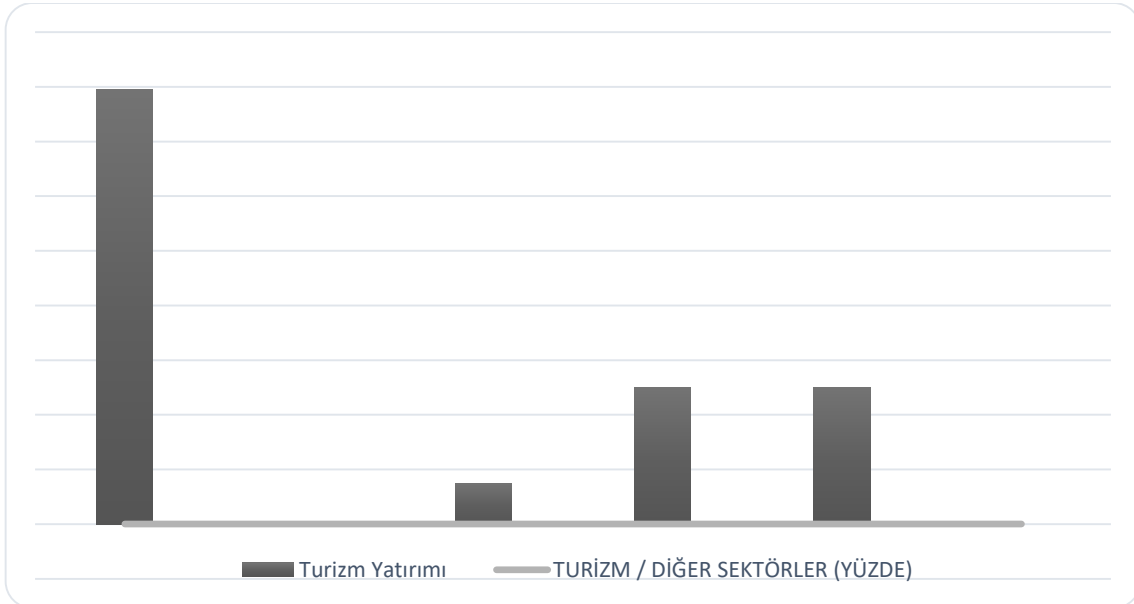
Şekil 7: 2013-2018 yılları itibarıyla TRC 3 bölgesine yapılan kamu yatırımları ve tüm yatırımlar içindeki payı (%)

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı (2019) verilerinden faydalanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 7'ye göre yüzdeler TRC3 bölgesine 2013-2015 yılları arasında yapılan kamu yatırımları azalma eğilimindedir. Benzer olarak TESEV Araştırmasına göre Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde kişi başına ortalama kamu yatırımlarının Türkiye ortalamasının altında kaldığı (1/3) belirtilmektedir (TESEV & UNDP, 2006: 13).

Şekil 8: 2013-2018 Yılları Arasında TRC 3 Bölgesine Gerçekleştirilen Turizm Yatırımları ve Diğer Sektör Yatırımları İçindeki Payı (%)

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı (2019) verilerinden faydalanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 8'e göre TRC 3 bölgesine kamu tarafından yapılan turizm yatırımlarının diğer sektörler içindeki payı oldukça düşüktür. Yapılan yatırımların diğer sektörler için payı %1'i bulmamaktadır. 2013 yılında bölgede turizme yapılan yatırım miktarının en fazla olduğu görülmektedir. 2013 yılında turizm alanında TRC 3 bölgesine gerçekleştirilen kamu yatırımlarının Mardin, Batman, Siirt ve Şırnak illeri kapsamında GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı bünyesinde "GAP Bölgesi Turizm Odaklı Tanıtım ve Markalaşma Projesi"ne yönelik olarak gerçekleştirildiği görülmektedir. Buna ek olarak Mardin ili özelinde Türkiye Cumhuriyeti Karayolları Genel Müdürlüğü bünyesinde "Midyat Misafir Karşılama Merkezi Mimari Projesi" ve "Mardin Kasımiye Medresesi" ile "Nusaybin-Deyruzafaran" merkezlerine

yapılan yol yapım çalışması kamu yatırımları kalemlerini oluşturmaktadır (Kalkınma Bakanlığı, 2019). 2013 yılında TRC 3 bölgesinde turizm alanına kamu tarafından gerçekleştirilen yatırımlar Tablo 1’de sayısal olarak yer almaktadır (bkz. Tablo 1). Ayrıca, 2008-2018 yılları arasında kamu tarafından turizme yapılan yatırımlarda her dört ile de yatırım yapılan tek yıl 2013 yılıdır.

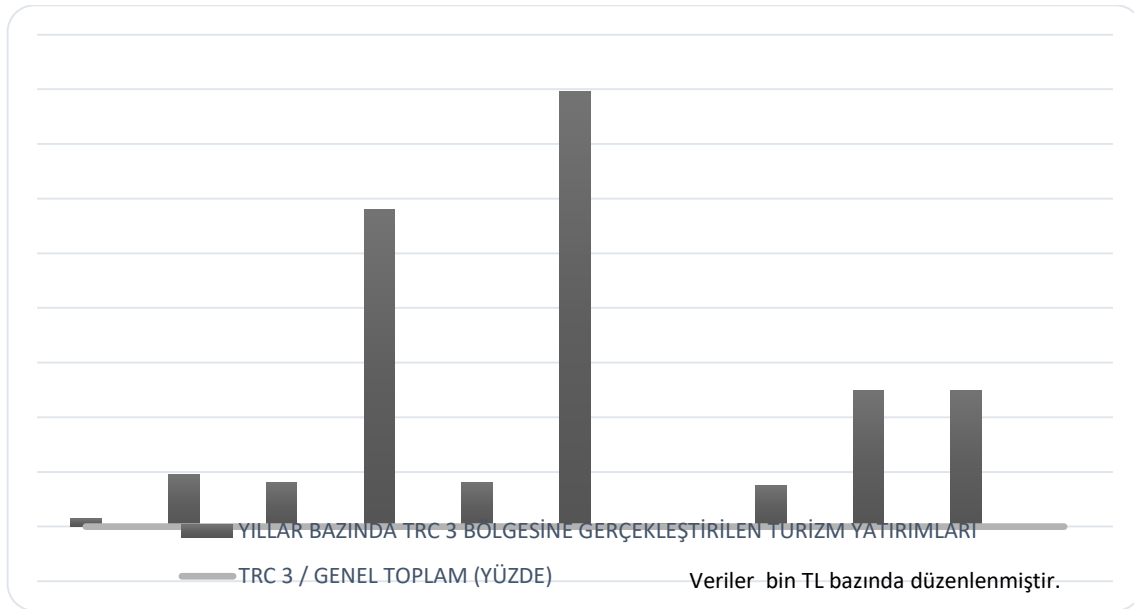
Tablo 1: 2013 yılında TRC 3 bölgesine iller bazında yapılan kamu yatırımları

Yıllar	İller	Turizm Yatırımları
2013 Yılı	Mardin	591 bin TL
	Batman	334 bin TL
	Siirt	333 bin TL
	Şırnak	333 bin TL
	TRC3 Toplam	1.591 bin TL
	Genel Toplam	356.545 bin TL

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı (2019) verilerinden faydalanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 9’da TRC 3 bölgesine yapılan turizm yatırımlarının tüm turizm yatırımlarının içindeki payı görülmektedir. Şekle göre 2008-2018 yılları arasında TRC 3 bölgesinin turizmden aldığı yüzdeleri %0,5’in altında kalmaktadır ve yatırım yüzdesi istikrarsız bir seyir izlemektedir. Sayısal olarak en fazla yatırım yapılan yılın 2013 yılı olduğu görülmektedir. 2013 yılında kamu yatırımlarının büyük oranı “GAP Bölgesi Turizm Odaklı Tanıtım ve Markalaşma Projesi”ne yapılmıştır. Kamu yatırımlarının yüksek düzeyde gerçekleştiği bir diğer yılın ise 2011 yılı olduğu görülmektedir. 2011 yılı itibarıyla TRC 3 bölgesinde turizm alanında yapılan kamu yatırımları Mardin ilinde cadde-altyapı uygulamaları, Mardin-Kasımiye Medresesi ve Nusaybin-Deyruzafaran turistik merkezlerine yapılan yol yapım çalışmalarını kapsamaktadır (Kalkınma Bakanlığı, 2019).

Şekil 9: Yıllar Bazında TRC 3 Bölgesine Yapılan Turizm Yatırımları ve Tüm Turizm Yatırımları İçindeki Payı (%)

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı (2019) verilerinden faydalanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

İller bazında 2008-2018 yılları arasında TRC 3 bölgesine gerçekleştirilen turizm yatırımları ise Tablo 2’de özetlenmiştir:

Tablo 2-2008-2018 yılları arasında TRC 3 Kapsamındaki İller Bazında Kamu Tarafından Gerçekleştirilen Turizm Yatırımları

İller	Yatırım Yılı	Yatırım Miktarı (Bin TL)	Yatırım Alanı	Kurum
Mardin	2008	30	Kasımiye Medresesi-Yol Yapımı (2008-2011)	T.C.Karayolları Genel Müdürlüğü
	2009	90	Kasımiye Medresesi-Yol Yapımı (2008-2011)	T.C.Karayolları Genel Müdürlüğü
		100	Nusaybin-Deyruzafaran-Yol yapımı (2009-2011)	T.C.Karayolları Genel Müdürlüğü
	2010	80	Kasımiye Medresesi-Yol Yapımı (2008-2011)	T.C.Karayolları Genel Müdürlüğü
		80	Nusaybin-Deyruzafaran-Yol yapımı (2009-2011)	T.C.Karayolları Genel Müdürlüğü
	2011	80	Kasımiye Medresesi-Yol Yapımı (2008-2011)	T.C.Karayolları Genel Müdürlüğü
		80	Nusaybin-Deyruzafaran-Yol yapımı (2009-2011)	T.C.Karayolları Genel Müdürlüğü
		1 500	1.Cadde Altyapı Uygulamaları	Kültür ve Turizm Bakanlığı
	2012	80	Kasımiye Medresesi-Yol Yapımı (2008-2013)	T.C.Karayolları Genel Müdürlüğü
		80	Nusaybin-Deyruzafaran-Yol yapımı (2009-2013)	T.C.Karayolları Genel Müdürlüğü
	2013	94	Kasımiye Medresesi-Yol Yapımı (2008-2015)	T.C.Karayolları Genel Müdürlüğü
		94	Nusaybin-Deyruzafaran-Yol yapımı (2009-2015)	T.C.Karayolları Genel Müdürlüğü
		70	Midyat Misafir Karşılama Merkezi Mimari Projesi (2013-2014)	GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı
		333	GAP Bölgesi Turizm Odaklı Tanıtım ve Markalaşma Projesi (2013-2015)	GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı
	2014	10	Midyat Misafir Karşılama Merkezi Mimari Projesi (2013-2014)	GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı
	2015	150	Nusaybin-Deyruzafaran-Yol yapımı (2009-2018)	T.C.Karayolları Genel Müdürlüğü
	2016	500	Nusaybin-Deyruzafaran-Yol yapımı (2009-2018)	T.C.Karayolları Genel Müdürlüğü
2017	500	Nusaybin-Deyruzafaran-Yol yapımı (2009-2018)	T.C.Karayolları Genel Müdürlüğü	
2018	--	--	--	
	2008-2012	--	--	--

Batman	2013	334	GAP Bölgesi Turizm Odaklı Tanıtım ve Markalaşma Projesi (2013-2015)	GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı
	2014-2018	--	--	--
Siirt	2008-2012	--	--	--
	2013	333	GAP Bölgesi Turizm Odaklı Tanıtım ve Markalaşma Projesi (2013-2015)	GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı
	2014-2018	--	--	--
Şırnak	2008-2012	--	--	--
	2013	333	GAP Bölgesi Turizm Odaklı Tanıtım ve Markalaşma Projesi (2013-2015)	GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı
	2014-2018	--	--	--

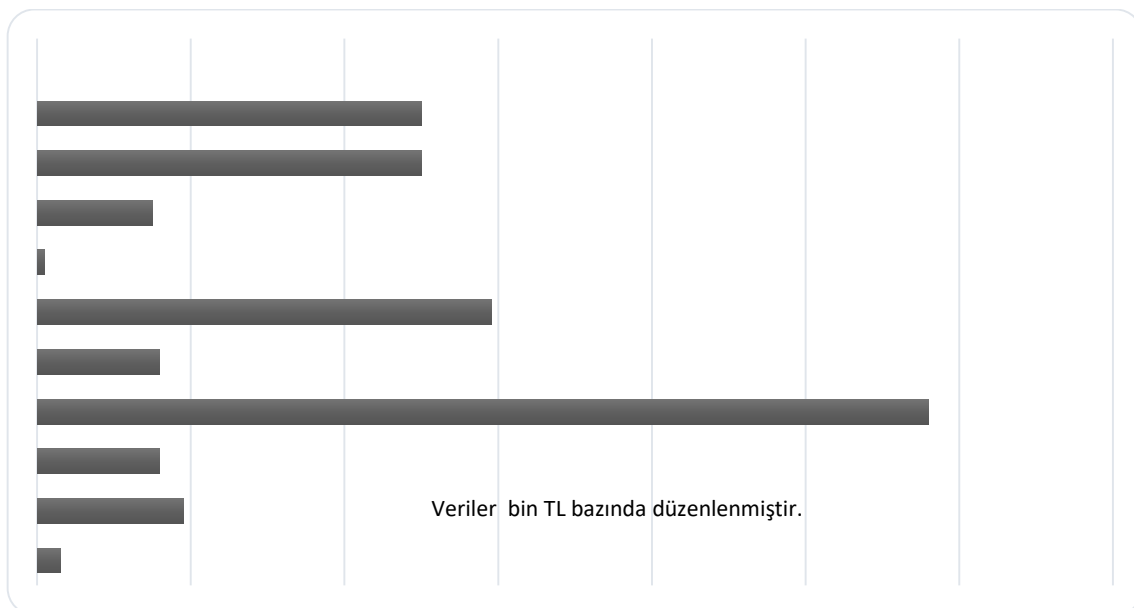
Kaynak: Kalkınma Bakanlığı (2019) verilerinden faydalanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

1999-2008 yılları arasında ise TRC3 bölgesindeki illere kamu tarafından gerçekleştirilen turizm yatırımları şu şekilde gerçekleşmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2019):

- 1999 yılında Şırnak ili Silopi ilçesinde İller Bankası kapsamında otel ve kaplıcalar inşaat çalışması için 25.998 (milyon TL);
- 2000 yılında Şırnak ili Silopi ilçesinde İller Bankası kapsamında otel ve kaplıcalar inşaat çalışması için 200 000 (milyon TL);
- 2001 yılında Şırnak ili Şırnak ili Silopi ilçesinde İller Bankası kapsamında otel ve kaplıcalar inşaat çalışması için 300(milyar TL) yatırım yapılmıştır.
- 2002-2007 yılları arasında ise TRC 3 bölgesinde yer alan illere turizm sektörü alanında kamu yatırımı yapılmamıştır.

2013 yılı hariç 2008-2018 yılları arasında TRC3 bölgesine kamu tarafından yapılan tüm yatırımlar Mardin'e gerçekleştirilmiştir (bkz. Şekil 10).

Şekil 1: Yıllar Bazında Mardin'e Gerçekleştirilen Turizm Yatırımları

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı (2019) verilerinden faydalanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Turizm sektörüne yönelik kamu yatırımları TRC3 bölgesinde Şekil 10'da görüldüğü üzere Mardin odaklıdır. Mardin'in turistik potansiyelleri dikkate alındığında bu durum şaşırtıcı değildir. Yatırımların mahiyeti açısından Mardin iline yapılan yatırımların markalaşma ve tanıtma projesi ile turistik merkezlere yönelik yol yapım çalışması akslı olduğu görülmüştür.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada, kamu sektörünün gerçekleştirdiği turizm yatırımları TRC 3 bölgesi ve bu alt bölgeyi oluşturan Mardin, Batman, Siirt ve Şırnak illeri kapsamında değerlendirilerek, bölgeye yönelik yatırımların artırılmasına yönelik öneriler geliştirilmiştir. Kamu, turizm sektörüne gelir ve istihdam sağlayıcı rolü, döviz kazandırıcı ve altyapı yatırımlarını düzenleyici etkileri nedeniyle çeşitli politika, planlama ve yasal düzenlemelerle iştirak etmektedir. Devlet, turizm sektörünün gelişmesi için başta altyapı yatırımı olmak üzere tanıtım, ziyaretçi büroları, turizm danışma merkezleri, ulaştırma, bilgi teknolojilerinin gelişimine öncülük etmektedir. Özellikle özel sektörün yatırım yapmasının riskli olduğu alanlarda kamu sektörü sosyal ve toplumsal yararları göz önünde bulundurarak bu yatırımları gerçekleştirmektedir.

Çalışmada elde edilen bulgulara göre; kamu sektörü TRC 3 bölgesinde doğrudan turizm yatırımlarından çok altyapı yatırımlarına odaklanmıştır. 1999-2018 yılları arasında kamunun turizm sektörü odaklı yatırımları, diğer sektörlerde yapılan yatırımlara oranla daha düşük düzeyde kalmıştır. Benzer şekilde, DİKA (2010: 22) tarafından yayımlanan "Turizm Sektör Raporu"nda bölgede turizm sektörüne yapılan kamu yatırımlarının diğer bölgelere göre düşük kaldığı belirtilmektedir. Tek'in (2009:174) 1990 sonrası Türkiye turizm sektörünün kamu yatırımlarından aldığı payı incelediği çalışmasında turizmde kamu yatırımlarının 1990 yılından sonra bir duraklama evresine girdiği belirtilmektedir.

TRC 3 bölgesinde devletin, ulaştırma, konut, sağlık, enerji ve eğitim sektörlerine yapılan yatırımlara ağırlık vermesi altyapı yatırımlarına ayrılan payın daha fazla olduğunu doğrular niteliktedir. Gelişmekte olan bir bölge olması açısından, devletin konut, eğitim, sağlık, ulaştırma ve enerji alanındaki yatırımlara öncelik vermesi TRC 3 bölgesinin gelişimi açısından kritik bir noktada yer almaktadır. Bunun yanında, bölgede yaşanmış güvenlik sorunları nedeniyle turizm hareketliliğinin görece olarak az olması ve turizmde gerçekleştirilen yatırımların ağırlıklı olarak özel sektöre bırakılmış olması nedeniyle turizm alanına yapılan yatırımların önceliğinin arka plana alınmasına neden olmuştur.

TRC 3 bölgesi açısından GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı kapsamında başlatılan 2013-2015 yıllarını kapsayan "GAP Bölgesi Turizm Odaklı Tanıtım ve Markalaşma Projesi" turizm yatırımlarında bir artış meydana getirmiştir. Kalkınma Bakanlığı tarafından yapılan sınıflandırmada turizm yatırımı kapsamında yer almamakla birlikte TRC 3 bölgesinde her ile havalimanı yapılması turizmin geliştirilmesi açısından önemli bir başlangıçtır. Ulaşılabilir olmayan bir destinasyon turizm sektöründe ileri gidemeyecektir.

Sonuç olarak, devletin TRC 3 bölgesinde turizm alanında yaptığı yatırımlarda istikrarlı bir trend gözlemlenmemiştir. Bu kapsamda TRC 3 bölgesinde kamunun gerçekleştireceği turizm yatırımlarının geliştirilmesine ilişkin öneriler şu şekildedir:

- TRC 3 bölgesinde enerji sektörüne yapılan büyük yatırımlar nedeniyle yaratılan istihdam kapasitesi sınırlı kalmaktadır. Bu nedenle istihdamın sürekliliğinin sağlanacağı sektörlerde devletin yatırım yapması, çeşitli projelerle bunları desteklemesi gerekmektedir. Turizm sektörü de istihdamın sağlanabileceği sektörlerden biridir.
- Turizm yatırımlarında istikrarlı bir yatırım trendi oluşturulması gerekmektedir. Bu sayede TRC 3 bölgesinde tanıtım, markalaşma, hizmet kalitesinin iyileştirilmesi, turizm eğitimi, altyapı ve üstyapı konusunda sürdürülebilirlik sağlanabilir.
- Konaklama sektörüne yapılacak özel sektör yatırımlarının teşvik edilmesi için ek vergi indirimleri, teşvikler ve sübvansiyonlar ile özel yatırımlar uyarılmalıdır. Özellikle turizm potansiyeli bulunan bölgelerde bu teşvik paketlerine öncelik verilmelidir.
- Turizm yatırımları kapsamında, ziyaretçi tanıtım merkezlerinin sayısı artırılmalı, yerli ve yabancı turistlere yönelik bilgilendirme bu merkezler aracılığıyla yapılmalıdır.

- Devlet, TRC 3 bölgesinde yerli ve yabancı yatırımcılara turizm yatırım koşulları, pazara giriş şartlarına ilişkin detaylı bilgilendirme yapmalıdır.
- Yerel acentaların ve tur operatörlerinin Mardin, Batman, Şırnak ve Siirt'e tur düzenlenmesi konusunda devlet tarafından özendirilmesi gerekmektedir.
- Turizm odaklı paydaşların iş birliği içinde olması, kamu ve özel sektör ile sivil toplum kuruluşları arasındaki ağ yapılarının dizaynı bölge turizminin gelişmesi ve yatırımların artırılması için oldukça önemli hususlardır.

Turizm sektörü eğlence alanları, parklar, oyun alanları ve diğer rekreasyonel aktivitelerle yerel halkın sosyal hayatının gelişmesi, yaşam kalitesinin iyileştirilmesi ve daha "yaşanılabilir kentler" yaratılması konusunda ön ayak olabilecek "katalizör" sektörler arasında yer almaktadır. Kalkınmaya öncülük edebilecek sektörlerden biri olan turizm sektörünün geliştirilmesi ile TRC 3 bölgesinde sağlık ve ulaştırma hizmetlerinin kalitesinin artırılması, altyapı hizmetlerinin iyileştirilmesi, çevresel kalitenin artırılması yönünde olumlu adımlar atılabilir.

KAYNAKÇA

- Aksoy, A. ve Tanrıöven, C. (2007). Sermaye Piyasası Yatırım Araçları ve Analizi. Gazi Kitabevi, Ankara.
- Batman İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2019, <https://batman.ktb.gov.tr/TR-138495/istatistikler.html>, (Erişim tarihi: 24.06.2019).
- Blank, L. & Tarquin, A. (2014). Basics of Engineering Economy (Second Edition). McGraw-Hill, New York.
- Bodie, Z.; Kane, A. & Marcus, A. (2004). Essentials of Investments (Fifth Edition), McGraw Hill Higher Education, New York.
- DPT, Devlet Planlama Teşkilatı (2005). Türkiye Ekonomisinde Sermaye Birikimi, Verimlilik ve Büyüme (1972-2003), TUSİAD Büyüme Stratejileri Dizisi No: 6, İstanbul.
- DPT, Devlet Planlama Teşkilatı. (1984). Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989). Erişim Tarihi: 30.06.2019, <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalkinma%20Planlar/Attachments/5/plan5.pdf>.
- DİKA, Dicle Kalkınma Ajansı. (2013). TRC 3 2014-2023 Bölge Planı Raporu. Erişim Tarihi: 01.07.2019, <https://dikanet.dika.org.tr/FileContainer/Web/files/307b3a72-9f30-4603-90a0-6bf38a42483e.pdf>.
- DİKA, Dicle Kalkınma Ajansı. (2010). Dicle Bölgesi Turizm Mevcut Durum Raporu. Erişim Tarihi: 01.07.2019, http://www.dika.org.tr/photos/files/turizm_sektor_raporu.pdf.
- Eğilmez, M. & Kumcu, E. (2011). Ekonomi Politikası: Teori ve Türkiye Uygulaması. Remzi Kitabevi, Ankara.
- Elliott, J. (1997). Tourism: Politics and Public Sector Management. Routledge, London.
- Emiroğlu, A. (2002). Ticari Açından Yatırım Projeleri. Ekin Kitabevi, Bursa.
- Goncharenko, L.I. & Mandroschenko, O.V. (2018). "Tax instruments for attracting investments in tourism industry of Russia" (Ed. Ford Lumban Gaol, Natalia Filimonova & Vladimir Maslennikov), Financial And Economic Tools Used In The World Hospitality Industry, pp.111-115, Taylor & Francis Group, London.
- Gürbüz, S. & Şahin, F. (2017). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri: Felsefe-Yöntem-Analiz. Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- İlkin, A. (1988). Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi. İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Jenkins, C. L. & Henry, B. M. (1982). Government Involvement In Tourism In Developing Countries. Annals of Tourism Research, 9(4), 499-521.

- Jenkins, C. L. (1982). The Use Of Investment Incentives For Tourism Projects In Developing Countries. *Tourism Management*, 3(2): 91-97.
- Kahraman, N. (1997). *Turizm Yatırım Projeleri Analizi. Siyasal Kitabevi*, Ankara.
- Kalkınma Bakanlığı. (2019). Erişim tarihi: 30.04.2019, <http://www2.kalkinma.gov.tr/kamuyat>.
- Karasar, N. (2014). *Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramlar-İlkeler-Teknikler. Nobel Akademik Yayıncılık*, Ankara.
- Kousky, C.; Luttmmer, E.F.P. & Zeckhauser, R.J. (2006). "Private Investment and Government Protection", *Journal of Risk and Uncertainty*, 33 (1-2): 73-100.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2019). Erişim tarihi: 26.06.2019, <http://yigm.kulturturizm.gov.tr/TR-9851/turizm-istatistikleri.html>.
- Mardin İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. (2019). Erişim Tarihi: 24.06.2019, <https://mardin.ktb.gov.tr/TR-181399/2017-yili-konaklama-sayilari.html>.
- Mathias, A.; Nijkamp, P. & Sarmento, M. (2009). "Research Needs on the Tourist Nexus" (Ed. Álvaro Matias, Peter Nijkamp, Manuela Sarmento), *Advances in Tourism Economics: New Developments*, pp.1-10, Physica-Verlag Heidelberg, Lisboa.
- Merriam, S.B. (2013). *Nitel Araştırma: Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber (Çev.: Selahattin Turan)*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- Munnell, A.H. (1992). Infrastructure Investment and Economic Growth. *Journal of Economic Perspectives*, 6(4): 189-198.
- Nawaz, M.A. & Hassan, S. (2016). Investment and Tourism. *International Journal of Economic Perspectives*, 10 (4), 581-590.
- Neuman, W.L. (2006). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar 2.cilt (Çev.: Sedef Özge)*, Yayıncısı Toplumbilim Dizisi, Ankara.
- Özkök, F. G. (2008). *Az Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Turizmin Ekonomik Etkileri. Ekin Basım Yayın Dağıtım*, Bursa.
- Öztürk, N. (2013). *Kamu Mali Yönetimi. Ekin Basın Yayım Dağıtım*, Bursa.
- Seyidoğlu, H. (2002). *Ekonomik Terimler Ansiklopedik Sözlük (3. baskı). Güzem Can Yayınları*, İstanbul.
- Şahin, H. (2000). *Yatırım Projeleri Analizi. Ezgi Kitabevi*, Bursa.
- TESEV & UNDP. (2006). *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Sosyal ve Ekonomik Öncelikler. TESEV Yayınları*, İstanbul.
- Tek, M. (2009). Kamu Yatırımlarında Turizmin Yeri, *Türkiye Turizm Stratejisi 2023'te Marka Kentler Projesi: Eleştirel Bir Değerlendirme. Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 20 (2): 169-184.
- Topal, M. H. (2017). Türkiye'de Kamu Yatırımlarının İstihdam Üzerindeki Etkisi: Bölgesel Bir Analiz (2004-2016). *Global Journal of Economics and Business Studies*, 6 (12): 186-204.
- Tribe, J. (2011). *The Economics of Recreation, Leisure and Tourism (Fourth Edition)*. Elsevier, Oxford, UK.
- UNWTO. (2000). *Public-Private Sector Cooperation-Enhancing Tourism Competitiveness. World Tourism Organization*, Madrid.
- Van Mananen, J. (1979). Reclaiming Qualitative Methods for Organizational Research: A Preface. *Administrative Science Quarterly*, 24 (4): 520-526.
- WTTC. (2015). *World Travel & Tourism Council. European Travel & Tourism: Where are the greatest current and future investment needs?. Erişim tarihi: 30.04.2019, https://www.wttc.org/publications/other/travel-and-tourism-investment-in-europe*.

- WTTC. (2019a). Travel & Tourism Economic Impact 2019 World. Erişim tarihi: 01.05.2019, <https://www.wttc.org/-/media/files/reports/economicimpactresearch/regions2019/world2019.pdf>.
- WTTC. (2019b). Country Reports: Turkey, 2019 Annual Research: Key Highlights. Erişim tarihi: 01.05.2019, <https://www.wttc.org/economic-impact/country-analysis/country-reports>.
- Yağcı, Ö. (2007). Turizm Ekonomisi. Detay Yayıncılık, Ankara.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2016). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri (Onuncu Baskı). Seçkin Yayınları, Ankara.